

Ávkkástallamis miedáhussii: Ruoná sirdašumi ja eamiálbmotvuoigatvuođaid oktii čatnan

Eamiálbmogat mákset ruoná sirdašumis alla hatti. Ii goittotge leat vejolaš guođdit dálkkádatrievvdama ráddjekeahtá. Danin mii galgat ain bargat eanet sihkkarastin dihte, ahte unnitlogu álbmogiid ja Davviriikkaid eamiálbmogiid, eandalii sápmelaččaid, eai soardde eai “vuoiggalaš sivaidd”, dego ruoná energiija fitnuid, eaige fitnodagaid dahje stáhta obbadietnasa háhkaleaddji intreassaid dihte. Sápmelaččat leat goit máksán eanet go mii livččii vuoiggalaš. Dasa lassin sápmelaččat leat massán sin iešmearridanrievtti, dasgo sii leat gártan luobahit sin ruovttuguovllu lobi haga.

Sápmelaččat ja sin eatnamat leat historjjálaččat koloniserejuvvon ávkkástallama ja assimilašuvnna bokte. Sápmelaččaid eallinvuogit, kultuvra, eananvuoigatvuođat ja árbevirolaš ealáhusat leat áitojuvvon láhkaásahusdoaimmaid váilevaš ovddastusa ja soardima dihte. Davviriikkat ain jotket sápmelaččaid ja sin máttarmáttuid eatnamiid koloniserema.

Jagi 2025 Amnesty ođđa raporta *Just transition or “green colonialism”?* (Vuoiggalaš sirdašupmi vai “ruoná kolonialisma”?) ávžžuha atnuiváldit geavadagaid, dego doahpaga friddja ovddalgihtii diedihuvvon miedáhusas (Free Prior Informed Consent, FPIC). Dálá

ekonomiija- ja láhkaásahusvuogádagat dahket vejolažžan garvit sihke iešdoalaheaddji ja soardi ruhta- ja industriijageavadagaid, ja eamiálbmogiid miehtama, man láhka gáibida. Danin FPIC galgá gozihuvvot.

Servošiid demokratiseren galggašii geahpedit negatiivvalaš váikkuhusaid ja olmmošvuoigatvuodaid rihkkuma. Nohkameahttun ekonomalaš goargŋuma ii sáhte bisuhit, go vuhtiiváldit buot šlájaid rivttiid ja buresveadjima. Danin mii ohcalit ekonomalaš njiedjama málle, mii dahká vuogádaga molsuma vejolažžan.

Dát cealkámuš sisttisdoallá geavadatávžžuhusaid sihke eastin ja njulgen dihte luondduriggodagaid ávkkástallamii ja kolonialismii guoski illastemiid.

Mii gáibidit:

- ON meroštallan friddja ovddalgihtii diedihuvvon miedáhusa (FPIC) vuoruheami.
- Álgagiid, mat ovddidit kultuvrralaš ja lingvisttalaš áimmahuššama, ja iešstivrema árbevirolaš siidarádiid bokte. Dát sáhttet veahkehit massojuvvon sámekultuvrra ruovttoluotta váldimis.
- Juridihkalaš suoji addi láhkaásaheami árbevirolaš boazodollui, mii gáibida guodoheami rájiid rastá rádjedárkkistusaid haga.
- Ekonomalaš njiedjama málle, mii dahká vuogádaga molsuma vejolažžan.
- Mearrádusdahkkiid doallama vásttu badjelis, ja dásseárvosaš vuoigatvuodaid sihkkarastima buohkaide.

VUOIGGALAŠ RUONÁ SIRDAŠUPMI

Mii miedihit, ahte vaikke sirdašuvvan gierdorgeavaekonomiijii ja liigegolaheami geahpedeapmi leat vuosttaš prioritehtat ođđa luondduriggodagaid ávkkástallama ráddjemis, minerálat leat dárbbaslaččat ruoná vuollegisčinat servodahkii sirdašumis. Go ollašuhttit gierdorgeavaekonomiija, galggašii ođđa luondduriggodagaid geavaheami sajis gárgat ja arvosmahttit vuogádagaid, maid vehkiin sáhtta atnit juo ávkkástallon ja ođdasit atnon minerálaid ja eará materiálaid.

Dát ii goittotge reahkká vástidit ruoná sirdašumi mineráladárbbuide. Dáid dáhpusaid buohta riektestáhtaprinsihpa čuovvun lea deatalaš sihke leahkki ja plánejuvvon ruvke- ja energiijafitnuide. Friddja ovddalgihtii diedihuvvon miedáhus lea mearrideaddji vuoiggalaš ja ruoná sirdašumis. Alla standárddaid áimmahuššan ruvkedoaimmas Davviriikkain ii leat ruossalagaid globála mátti ávkkástallama heaittihemiin, baicce lea iešalddis veahkkín

standárddaid máilmmiviidosas bajideamis. Ruoná sirdašupmi ii leat vuoiggalaš iige ruoná, jus eamiálbmotrievttit eai gudnejahttojuvvo.

OVDDASTUS JA FÁPMU

Sápmelaččat leat eamiálbmot, man jietna lea dávjá lihccojuvvon sin eallima hábmejeaddji mearrádusain. Duođalaš ovddasteapmi mearkkaša eanet go dušše oassálastima – dat mearkkaša fámu, váikkuhanválddi ja dovddasteami. Mii gáibidit boahttevuoda, gos sápmelaččat leat ovddastuvvon buot mearrádusain, mat váikkuhit sin eallimii politihkalaččat, kultuvrralaččat ja biraslaččat. Sin jiena galgá gullat, ja sin rievttit galget árvvusadnojuvvot ja sin diehtu dovddastuvvot deatalaš oassin Davviriikkaid oktasaš boahttevuoda.

Mii gáibidit dievaslaš ovddasteami:

- Saji nationála parlameanttain Norggas, Ruotas ja Suomas ja vuoiggalaš ovddasteami Davviriikkaid ráđis. Sajiin galgá leat duohta váikkuhanmunni, ja dat galget leat dásseárvosaččat eará ovddasteddjiiguin.
- Sápmelaččat dárbbášit dakkár ovddasteami, mas sin gullat fápmoásahusain mat váikkuhit sin eallimii. Sápmelaččat orrot maiddái sámeguovllu olggobealde, gos sii lihkká ánsšášit doarjaga eallimiiddiset ja oktavuoda kultuvraseaset.

Mii gáibidit sámedikkiid váikkuhanmuni viiddideami:

- Sámedikkiid mandáhtta galggašii čadat ođđasit guorahallojuvvot ja dan jietna nanosmahttojuvvot.
- Sámedikkiin berrešii leat váikkuhanmunni sámeguovllu eanageavahanáššiide, ja dat galggašedje sáhttit kommenteret, evttohit rievdadusaid, ja dahkat eatnama, kultuvrra, giela ja árbbi guoski áššeevttohusaid jienasteaddjiideaset sávaldagaid vuodul.
- Davviriikkaid parlameanttat galget álohii várjalit vuosttamuččas davviriikkalaččaid olmmošvuoigatvuodaid ovdal fitnodagaid obbadietnasa.

Mii gáibidit ovddasteami, mii ollá maiddá láhkaásahandoaimmaid badjel:

- Sápmelaččain lea riekti bajásšaddat kultuvraseaset, ja deaividit sin kultuvrra ruovttueatnamiinniset. Ruotta, Norga ja Suopma galggašedje dovddastit sámi álbmotbeaivvi. Sámi kultuvrra, árbevieruid ja eallinvugiid birra berreše oahpahit oassin našuvnnaideamet historjjá.
- Sápmelaččain lea dasa lassin gielaset ja árbevieruset seailuhan dihtii riekti ođasbálvalusaide ja mánáidprográmmaide iežaset gillii.
- Davviriikkat galggaše ovddidit oaidninvuogi, man mielde dálkkádatliegganeapmi váikkuha sápmelaččaide ja man mielde mii buohkat čohkkát seamma fatnasis. Sápmelaččain lea árbediehtu, mainna sáhttit váikkuhit mánnggaide sierra oaidninvugiide, dego ipmárdussaseamet ovtta luondduin doaibmi gierdogeavaekonomiijas.

Davviriikkalaš ovttasbargu:

Mii ohcalit oktasaš vuogádaga, mii dáhkida sápmelaččaid ja buot eamiálbmogiid ovttalágan rivttiid ja dovddasteami buot Davviriikkain. Sápmelaččat eai galggaše geatnegahttojuvvot vuogáiduvvat koloniála jurdagiidda ja vuogádagaide. Danin min viggamuš lea dat, ahte davviriikkalaš ovttasbargu lea dekoloniála ja iešmearridanrivttiin ovttavásttolaš. Dát vuogádat čalmmustahtá sápmelaččaid, muhto dan sáhttit sávvamis muddehit maid eará eamiálbmogiidda.

Mii ávžžuhit, ahte Davviriikkat sajustit:

- Ovttalaš árvodási davviriikkaid sápmelaččaide, amaset sii leat ráddjejuvvon riikkaid earálágan lágaiguin.
- Lassánan sápmelaš ovddasteami riikkaviidosaš áibmomediain, mat leat olahanmutter riikkarájiid rastá ja mat leat tekstejuvvon buot davviriikkalaš gielaide.
- Oktasaš láhkaásahanvuogádaga, mii suodjala sámegielaid, Sámi eatnamiid ja sámekultuvrra.
- Oktasaš oahpahasdoaimmaid sámekultuvrra ja -rivttiid diđolašvuoda lasihan dihte birra Davviriikkaid.
- ILO oktasašsoahpamuša vuolláičállima buot Davviriikkain.

- Friddja ovddalgihtii dieđihuvvon miedáhusa (FPIC) juridihkalaččat čadni ollašuhhtima.
- Ovttalaš rivttiid váfisteami buot sápmelaččaide ovttaiduhttimiin sámi ja sápmelaččaid guoski láhkaásaheami buot Davviriikkain.
- Eanaoamastanrivttiid ja juridihkalaččat sihkkaraston mearridanválddi sámi ásaheami árbevirolaš sámi vieruid ja ealáhusaid goris.

Mii ávžžuhit, ahte davviriikkalaš ráđđehusat dollet nuppiideaset vásttu badjelis sihke geatnegasvuodaid, oktasaš ovddasvástádusaid ja riektivuogádagaideaset bokte. Sámi rievttit leat olmmošrievtit – dat galget gudnejahttojuvvot seammaárvosaččat.

DIEHTU JA SKUVLEJUPMI

Davviriikkalaččain eanetlogus dihtet hui unnán sápmelaččaid ja sin kultuvrra birra. Sápmelaččat systemáhtalaččat badjelgehččojuvvojit Davviriikkaid riikkaviidosas oahpahušplánain. Danin diehtu lea dávjá boarásmuvvan, stereotiippalaš ja juobe rasisttalaš. Oahpahušvuogádat ii govčča fáttáid, mat guoskkahit sámi historjjá, kultuvrra, giela, ja eamiálbmogiid rivttiid ja dáistalemiid. Danin sápmelaččain ii leat seammalágan liiba oahppat historjjáset birra. Dán mearkkašahtti diehtováilli čoavdin gáibida oahpahušvuogádaga ođasmahttina nu, ahte čalmmustahttit sápmelaččaid ja sin mannanáiggi, dáláža ja boahttevuoda.

Buot davviriikkalaččaide galggaše oahpahit sámevehádaga historjjá, assimilašuvdnapolitihka ja sámegielaid birra buot bákkolaš skuvlavuogádagaide dásis. Riekti geavahit sámegiela sihke vuosttaš ja nubbin giellan buot eallinsurggiin galgá gudnejahttojuvvot. Kolonialisma vuostálasti doahpagat ja giella, ja stereotiippaid čáskadeapmi galggašedje stivret buot oahppolágádusaid.

Maiddá rávisolbmuid diehtováilli dievasmahttin lea deatalaš. Dát galggaše dahkkojuvvot stáhta ruhtadan dutkamuša, televišuvnna, girjjiid, media, teáhtera ja kultuvrra vehkiin. Mii galggašeimmet ráhkadit eambbo oahpahušmateriála sihke sámi studeanttaide sámegilli, ja eanetlohkui sápmelaččaid birra. Lea dárbu stuorát ja viidáset sápmelaččaid ja sámekultuvrra ovddasteapmái buotlágan mediain, mat leat oaivilduvvon buot ahkejoavkkuide. Kultuvrralaš dohkkeheapmi ja sániid dekoloniseren galgá dáhpáhuvvat. Terminologijja, gávpogiid ja báikenamaid rievddadeapmi lea deatalaš vuohki ođasit oahpahit sohka buolvvaid ja olbmuid. Sámegiela studeren- ja oahppanliibba galggašii viiddidit ja ekonomalaš doarjaga galggašii čujuhit sidjiide, geat váldet gielaset ruovttoluotta.

Mii ávžžuhit, ahte Davviriikkat sajáiduhttet čuovvovaš áššiid:

- Buot Davviriikkain vuodđoskuvllaid ja joatkkaoahpahusa oahppoplánaide sámevehádaga historjá, mii čalmmustahtta assimilašuvdnapolitiikka.
- Birget, mii lea sámi jurdda liigegolaheami garvimis, das, ahte unnit reahkká, ja nanaguoddevašvuodas, berrešii oahpahuvvot deattuhan dihte sámi geavadagaid čuožžovašvuoda dáláš ruoná sirdašumis.
- Sámemánáid riekti váfistuvvon sámegiela oahpahussii skuvllas. Rávis giellaoahppiide galggašii hábmet vejolašvuodaid ealihit giela. Dát guoská sihke Sámeguovllu ja eará guovlluid Norggas, Ruotas ja Suomas.
- Gudnejahtti sámi historjjá, bassi báikkiid, kultuvrra ja giela dutkan galgá joatkašuvvat.
- Oahppomateriálaid lassánan olahanmuddu: neahttaresurssat oahpaheaddjiide, studeanttaide ja oahppiide.
- Stáhta ruhtadan sámemedia ja popkultuvrra buvttadeami lasiheapmi: dárbu ovddastussii stáhtamedias, televišuvnnas, filmmain, girjjiin ja podcastain.

EAHPEDÁSSEÁRVU

Obbadietnasa oččodeaddji kapitalista klássa, byrokráhtalaš stáhta ja kultuvrralaš ja fitnolaš unnitlogu gaskasaš dáistaleamit dagahit eamiálbmogiid kultuvrralaš ja ekonomalaš čuołmmaid ja váttisvuodaid vuoiggalaš sirdašumis. Marginaliserejuvnon eamiálbmotservošat vásihit dávjá birasrasisma. Sii deaividit dálkkádatrievdama vearrámus váikkuhusaid seammás go sii mákset alimus hatti dálkkádatdoaimmain. Sin eatnamiid luondduriggodagat ávkkástallojuvvojit, ja sii gártet bargojuhkui, mii sajáiduhtta sin ee. ruvkebargguide.

Mii ávžžuhit Davviriikkaid mieđihit, ahte:

- Obbadietnasa vuoruheapmi eamiálbmotrivttiid badjel lea ruoná kolonialisma.
- Sápmelaččat leat heterogena joavku.
- Ekonomalaš sierraárvu dagaha eahpedásseárvosaš váldedili mearrádusproseassain.
- Sápmelaččaid oassálastima váilun lea ovdalis dagahan vahágiid, maid ii leat leamaš vejolaš geassit ruovttoluotta.

- Eatnamiin ja kultuvrrain lea obbadietnasa stuorát iešárvu.
- Dálkkádatrievdamis leat vearrásat váikkuhusat marginaliserejuvvon joavkkuide.
- Lea dárbu lasi fáttmasteaddji demokrátalaš proseassaide, earret eará ruđalaš doarjaga váfisteapmái ja vuoiggalaš buhtadussii áiggis, mii geavahuvvo gullamiidda ja politihkalaš oassálastimii.
- Eanageavaheamis boahtán árvu galggašii ávkkuhit báikkálaš servoša, ja dan galggašii stivret vuollin bajás johtti demokrátalaš álgagiiguin.
- Noadi eahpevuoiggalaš juohkášumi servodaga sierra joavkkuid gaskkas galgá viggat eastit.

LOAHPPAFUOMÁŠUMIT:

Ovttas mii gáibidit vuoiggalašvuoda, dásseárvvu ja bissovaš nuppástusaid! Vuoiggalaš ruoná sirdašupmi ii ollašuva, juos dan váibmosis eai leat eamiálbmotrievttit. Sápmelaččat eai oaččo šat guđđojuvvot boaittobeallái, muhto baicce biddjot mearridanválddi guovddážii. Mearkkašahtti doaimmaid áigi lea dál!